

KLIMA ŠKOLNÍ TŘÍDY A MOŽNOSTI JEHO MĚŘENÍ

PhDr. Jan Lašek, CSc. Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové.

Vstupem do školy se z dítěte stává žák. Od počátku je nucen se podřizovat chodu školy, třídy, svému učiteli, podávat výkon a být také dobrým spolužákem. Ve třídě není jen individualitou, ale spoluprožívá a tvoří specifické psychologické prostředí: *klima své třídy*. Klima chápeme jako jev sociální, skupinový, který je vázán recipročně na své tvůrce: je jimi vytvářen a zároveň na ně působí. Z hlediska školy se nejvíc projevuje ve třídách; můžeme však hovořit i o sociálně psychologickém prostředí školy z pohledu učitelů: i zde je vytvářeno a působí prostředí, klima učitelského sboru a atmosféra, v chodu školy obvykle vázaná na pravidelně se opakující děje (začátek a konec školního roku, závěrečné zkoušky, maturity atd.). Hraje zde roli věkové a vzdělanostní rozvrstvení učitelů, jejich interpersonální kontakty včetně prostorového rozmístění (klima sborovny). ***Klima třídy představuje trvalejší sociální a emocionální naladění žáků ve třídě, které tvoří a prožívají učitelé a žáci v interakci*** (Lašek, 2001).

Velmi důležitým prvkem klimatu třídy je učitelovo jednání; ten výuku řídí, organizuje, inovuje, navrhuje pravidla, kontroluje, je buď formální či nikoli, pracuje se žáky frontálně, individuálně či skupinově, diferencuje je podle schopností. Ale také dezorganizuje. Žák je pak někdy chápán pouze jako reagující jedinec; domníváme se, že je vhodnější mluvit o spolutvoření a prožívání klimatu žákem.

Klima na žáka působí

1. ve smyslu osobním: cítí se více či méně zaujat školou, přináší větší či menší mentální a emoční vklad do školní práce, klikaří, vyvolává třenice (nebo jimi trpí), cítí pozitivní satisfakci ze školy či naopak apatii vůči ní jako výsledek jejího vlivu, pociťuje více či méně učitelovu pomoc, kterou chápe jako výsledek učitelova stylu výuky.

Orientuje se na úkoly, cítí osobní integraci a nezávislost, prožívá soutěživost, obtížnost školní práce; zkoumá sebe i okolí.

2. v sociálně psychologickém smyslu slova se pak žák přidružením stává členem skupiny, podílí se na činnosti skupiny, na různém stupni je otevřený v kontaktu s druhými, je favorizován učitelem či spolužáky nebo naopak odsouván do pozadí. Při podrobném rozboru docházíme pak k tomu, že klima je sociálně psychologickým skupinovým jevem, ve kterém spolupůsobí osobnosti učitelů i žáků, vzájemně se ovlivňují a integrují. *Jeho aktéry nejsou učitel a žáci, ale učitel společně se žáky.*

V posledních 25 letech se objevila celá řada metod, zkoumajících klima třídy, zaměřená především na žáky a studenty a jejich pohled na tento fenomén. Používané metody, které jsou dnes již velmi efektivní a přinášejí velmi rychle řadu relevantních údajů, se snaží se odpovědět především na tyto otázky:

- Co jsou determinanty klimatu a jak působí na žáky a jejich učení?
- Vnímají učitelé a žáci klima ve třídě podobně?
- Mohou učitelé klima třídy zjistit, zkoumat a měnit?
- Mohou ovlivnit organizační změny výuky klima třídy?

DVĚ METODY ZKOUMÁNÍ KLIMATU ŠKOLNÍ TŘÍDY: DOTAZNÍK KLIT A DOTAZNÍK CCQ

Předkládáme čtenáři dvě metody, zkoumající různé stránky klimatu školní třídy. Obě metody prošly potřebnou statistickou procedurou a byly vyzkoušeny v praxi na více než 3 500 žácích a studentech základních a středních škol. Velmi snadno a rychle se zadávají, vyhodnocují a jejich výsledky může ve své praxi využít každý učitel. Dotazník KLIT je české provenience, dotazník CCQ pochází z USA. ***Obě metody jsou vhodné pro vyšší ročníky základních škol a pro všechny ročníky středních škol všech typů.***

DOTAZNÍK KLIT

Tato metoda se snaží postihnout tři prvky klimatu školní třídy: *supportivní* (podpůrné, kooperativní, SUPKT) klima: zde žáci popisují vztahy ke třídě a mezi spolužáky, míru kooperace a soudržnosti, *motivaci k negativnímu školnímu výkonu* (MOTNŠV), kde žák popisuje míru svého zájmu (nezájmu) o školu, tendenci nevyņikat, vyhýbat se neúspěchům, nevěřit si; *sebeprosazení* (SEPROS) představuje tendenci k jisté individualizaci výkonu, ale i spoléhání a sebe, nižší míru kooperace, touhu vyniknout, jednat účinně.

Administrace dotazníku:

Každý dotazník je vybaven instrukcí v záhlaví. Je vhodné na ní upozornit a vysvětlit případné nejasnosti. Žák u každého výroku zakroužkuje tu číselnou hodnotu, která odpovídá jeho názoru na předložený výrok. Tato čísla pak vyhodnocující učitel přepíše pod dotazník do příslušného řádku, sečte, čímž obdrží hrubé skóre a to si pak může porovnat se stenovými normami (viz dále). Tak získá individuální obraz klimatu třídy tak, jak jej vidí konkrétní žák. Hrubá skóre si může sestavit do vlastní tabulky a součtem pak získá hrubé skóre celé třídy, které může opět porovnat s normami. Stenové normy představují nenáhodné, statisticky významné rozdíly mezi jednotlivými žáky (třídami).

Učitel se může dozvědět velmi snadno i to, v kterých výrocih byly dosaženy jaké výsledky a tím si sestavit i jakýsi „profil“ konkrétní třídy v konkrétních údajích. Zde je možno efektivně využít např. tabulkový procesor EXCEL (zanesené výsledky u každého individuálního žáka se jen sečtou „ po sloupcích“ a profil je na světě). Může se pak např. dozvědět, že nejvyšší skóre v supportivitě bylo dosaženo u výroku, dle kterého si žáci ve třídě vzájemně pomáhají apod. Tyto detailní výsledky pomohou učitelu v tom, že po seznámení s nimi může působit nejen na individuálního žáka, ale i na celou třídu. Sejmutí dotazníku v celé třídě netrvá více než 15-20 minut, zhruba stejně pak vyhodnocení celé třídy.

Dotazník (K-L-I-T)

Milí žáci,

v tomto dotazníku vám předkládáme výroky, které charakterizují zvláštnosti jednotlivých školních tříd i vás samotných. Nejsou zde správné a špatné odpovědi; nejedná se o zkoušku vašich schopností. Proto se pokuste pracovat pokud možno rychle, u jednotlivých odpovědí se příliš nezdržujte a žádnou odpověď byste neměli vynechat. Protože dotazník je zadáván ve vaší třídě anonymně; snažte se odpovídat pravdivě. Vaše odpovědi vás nemohou výraznějším způsobem znevýhodnit. Získané výsledky slouží k průzkumu školnímu prostředí a sociálního klimatu v jednotlivých třídách, na kterých obvykle mají zájem nejen učitelé, ale i samotní žáci. Děkujeme vám.

Žák Žákyně

Postupný ročník, do kterého teď právě chodíte, zakroužkujte:

Střední pedagogická škola: 1. 2. 3. 4.

Pečlivě vyplňte –zakroužkujte číslici na konci každé věty podle následujícího návodu:

4	3	2	1
silně souhlasím	mírně souhlasím	mírně nesouhlasím	silně nesouhlasím

1. V naší třídě mám několik důvěrných přátel.....	4	3	2 1
2. Mohl bych mít ve škole lepší výsledky, ale jen těžko se donutím k pravidelné práci.....	4	3	2 1
3. Když vím, že něco umím, nebojím se to ukázat.....	4	3	2 1
4. Když jsem v nesnázích, vím, že mi třída pomůže.....	4	3	2 1
5. Nejlepší ve škole je na sebe příliš neupozorňovat, být spíše v průměru.....	4	3	2 1

6. Obvykle se cítím dosti výkonný, mám pocit, že dosáhnou dobrého výsledků.....	4	3	2 1
7. V naší třídě se dovede většina žáků radovat ze školního úspěchu jednoho z nás.....	4	3	2 1
8. Při zkoušení chci především projít, na známce mi zas tak nezáleží.....	4	3	2 1
9. K řešení úkolů a problémů ve škole volím nejčastěji vlastní cestu, netoužím po spolupráci s ostatními ve třídě.....	4	3	2 1
10. Záleží mi na tom, aby ostatní ve třídě měli o mně co nejlepší mínění.....	4	3	2 1

11. Vynikající prospěch není obvykle člověku v dalším životě mnoho platný.....	4	3	2 1
12. Nerad se podřizuji společné práci celé třídy, to vždy znamená potlačit sám sebe.....	4	3	2 1
13. S většinou třídy je příjemné se sejit i mimo školu na společné akci.....	4	3	2 1
14. Když stojím ve škole před nějakým úkolem, mívám strach, netroufnu si na něj.....	4	3	2 1
15. Pracovat na nějaké společné akci třídy, to obvykle znamená, že méně pracovití se schovají za pracovitější; raději bych vynikl sám.....	4	3	2 1

16. V naší třídě se dovedeme při písemce či zkoušení vzájemně povzbuzovat, fandit si.....	4	3	2 1
17. Obvykle se ve škole při hodinách vyhýbám obtížným, nesnadno řešitelným situacím.....	4	3	2 1
18. O získané poznatky, vyřešené úkoly se jen nerad dělím se spolužáky, měli by se více snažit sami.....	4	3	2 1
19. Cítím, že do této třídy opravdu patřím.....	4	3	2 1
20. Často mívám pocit, že umím méně, než ostatní.....	4	3	2 1

21. V naší třídě je mnohem lepší parta, než v jiných třídách na naší škole.....	4	3	2 1
22. Mívám strach z možných překážek, váhám; neúspěchu se chci radši vyhnout.....	4	3	2 1
23. Úkoly, zadané celé třídě umíme dohromady řešit, máme na to dobrý systém.....	4	3	2 1
24. Víím, že špatně zvládám školní situace, proto chci být ve škole raději „neviditelný“.....	4	3	2 1
25. V naší třídě se cítím spokojen, vím, že mně třída „bere“.....	4	3	2 1

26. Když jde o nějakou důležitou věc, většina lidí v naší třídě se dovede sjednotit.....	4	3	2 1
27. V naší třídě si při učení vzájemně pomáháme.....	4	3	2 1

Nevyplňujte !

SUPKT: 1.....4.....7.....10.....13.....16.....19.....21.....23.....25.....26.....27.....	Sten Suma...../.....
MOTNŠV : 2.....5..... 8.....11.....14..... 17.....20.....22.....24.....	Suma...../.....
SEPROS: 3.....6.....9.....12.....15..... 18.....	Suma...../.....

Stenové normy pro KLIT

Sten	Supportivní klima třídy (SUPKT) Hrubé skóre	Motivace k negativnímu škol. výkonu (MOTNŠV) Hrubé skóre	Sebeprosazení (SEPROS) Hrubé skóre
1	18 a méně	13 a méně	10 a méně
2	19-21	14-15	11
3	22-24	16-17	12
4	25-27	18-20	13-14
5	28-32	21-23	15
6	33-37	24-25	16
7	38-40	26-27	17
8	41-43	28-29	18
9	44-47	30-32	19
10	48 a více	33 a více	20 a více

Pokud stenová hodnota je od 1 do 4 u všech tří sledovaných oblastí klimatu, mluvíme o nízkém výskytu (supportivity, motivace k negativnímu školnímu výkonu, sebeprosazení), 7-10 pak znamená stoupající nadprůměr v těchto oblastech.

Pomocí metody KLIT se může např. učitel seznámit se třídou, kterou nezná, přebírá jí po jiných apod. Může tím i žáky více zainteresovat do vztahů ve třídě, může sledovat postoje např. u žáků s dobrým a špatným prospěchem, rozdíly u dívek a chlapců apod. K tomu lze využít běžně dostupné statistické postupy, které mu např. nabídne právě EXCEL. Stejně tak i každého žáka může proniknout do jeho vztahů ke škole, spolužákům, vlastní motivaci apod. a při individuálním pohovoru řadu věcí vzájemně vysvětlit, objasnit a žáka např. motivovat jinak, je-li to nutné z hlediska jeho úspěšného pobytu ve škole.

DOTAZNÍK CCQ

Další metodou, která byla vyzkoušena, je sedmnáctipoložkový dotazník komunikačního klimatu (CCQ – Communication Climate Questionnaire), který vytvořil v roce 1983 v USA Rosenfeld. Při jeho tvorbě vycházel z modelu komunikačního klimatu J. Gibba (1982). Gibb předpokládá, že v komunikaci mezi jedinci různého sociálního statusu (rodič–dítě, učitel–žák atd.) lze najít v zásadě dva typy možného komunikačního klimatu: *suportivní*, charakterizované sdíleným cítěním účastníků komunikace, která je dále charakterizovaná jasnými, jednoznačnými zprávami, malými komunikačními distorzemi a efektivním nasloucháním jednoho druhému. Dále klima *defenzivní*, charakterizované vysokou víceznačností předávaných informací, skrýváním vlastního myšlení a cítění, neefektivním nasloucháním mezi komunikanty a velkými komunikačními distorzemi. Defenzivní klima, navozené dominantním partnerem v komunikaci pak vede k tomu, že submisivní komunikanti si brání své já a vytvářejí různé typy obranných reakcí, kterými se snaží vyrovnávat se se zátěžemi: lžou, podvádějí, vytvářejí aliance vůči dominantnímu partnerovi, mají tendenci neriskovat. V podmínkách školy pak se dále snaží útočit na učitelovy dobré stránky, podlézat nebo naopak být rezistentní vůči učitelovu vlivu, nereagovat na to, co učitel žádá, podvádět při zkoušení a písemných pracích. Žáci, kteří se pohybují v učitelem vytvořeném *suportivním klimatu* a jsou jím sociálně potvrzováni, jsou ve třídách spokojenější, učitelovy kladné informace je více motivují k vyšší sociální aktivitě a vyššímu prožitku sebevědomí, mají menší procento absencí než žáci, pohybující se v převážně nebo pouze klimatu defenzivním. Výzkumem potvrdil předpoklad: ve třídách, charakterizovaných *defenzivním klimatem* skutečně žáci používají celé škály defenzivních technik proti učiteli, který je svým komunikačním stylem tlačí do obrany.

Dotazník obsahuje 17 tvrzení (8 tvrzení – obsahují výroky, charakterizující suportivní klima ve třídě; 9 tvrzení pak výroky, charakterizující klima defenzivní). Předpokládali jsme, že učitelovo chování obsahuje jak prvky suportivní, tak i defenzivní; stanovili jsme proto koeficient SD, který Rosenfeld neuvádí. Vznikl porovnáním minimálních, resp. maximálních součtů možného dosaženého skóre – tedy 8:9 resp. 40:49. Vypočtený základní SD koeficient je pak 0.88 a je možno jej považovat za hranici suportivita/defenzivita.

Dotazník obsahuje 17 tvrzení (8 tvrzení - č. 1, 4, 5, 6, 9, 12, 14, 16 obsahují výroky, charakterizující suportivní klima ve třídě; 9 tvrzení - č. 2, 3, 7, 8, 10, 11, 13, 15, 17 pak výroky, charakterizující klima defenzivní).

Administrace dotazníku:

Zadavatel dotazníku může předem určit, kterého konkrétního učitele se budou další výroky týkat, resp. může dát i žákům a studentům vybrat, např. koho považují za nejoblíbenějšího, nejméně oblíbeného apod.

Respondent reaguje na tato tvrzení odpovědí na pětipoložkové škále Lickertovského typu od *silně souhlasím* (5) až po *silně nesouhlasím* (1).

Dosažená skóre se u obou sledovaných oblastí pak sčítají a z výsledků je možno určit, zda zkoumaný učitel vytváří spíše suportivní, resp. defenzivní klima ve třídě, která jej hodnotí.

.....
jméno a příjmení učitele

Dotazník CCQ

1. Tento učitel mi pomáhá porozumět jeho názorům, stanoviskům
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
2. Tento učitel má favorizované studenty
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
3. Tento učitel je neutrální a nezúčastněný, když se ve třídě rozvine diskuse
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
4. Tento učitel je přísný, poctivý, čestný
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
5. Tento učitel mi dává najevo, že se zajímá o mé problémy
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
6. Tento učitel se dovede soustřeďovat na důležité problémy, které je třeba řešit
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
7. Tento učitel používá "psychologii", manipuluje s námi
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
8. Tento učitel je velmi pevný, jistý v názorech
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
9. Tento učitel se umí podívat na naše studijní problémy našima očima
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
10. Tento učitel nás posuzuje podle toho, jaké mínění si o nás a našich kvalitách udělal
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
11. Tento učitel nám dává pocítit, že nejsme inteligentní
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
12. Tento učitel umí změnit téma hovoru, pokud je mu kladena otázka, která je pro nás důležitá, zajímá nás
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
13. Tento učitel nám často neříká účel, pro který máme řešit zadané úkoly
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
14. Tento učitel mi dává pocítit, že mi rozumí
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
15. Tento učitel nemá rád diskuse na nepříjemná, polemická témata
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
16. Tento učitel s námi zachází jako se sobě rovnými
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*
17. Tento učitel zřídka mění svá mínění
silně souhlasím 5 4 3 2 1 *silně nesouhlasím*

Při zpracování výsledků tohoto dotazníku je také vhodné využít tabulkového procesoru EXCEL. U každého žáka se pak sečtou výsledky v oblasti suportivní, resp. defenzivní a poměrem suportivní: defenzivní se získá koeficient SD. Pokud je jeho hodnota u konkrétního žáka (případně součty všech výsledků u celé třídy), vyšší než hranice 0,88, hovoříme o převládajících suportivních prvcích v komunikačním chování učitele, pokud je nižší, převažují spíše defenzivní. Nad 0,88 přibývá suportivity a naopak.

I zde si může učitel snadno sečtením do tabulky zanesených bodů „ po sloupcích“ zjistit, které ze suportivních, resp. defenzivních prvků u konkrétního učitele převládají a sestavit tak jeho individuální komunikační profil. Z něj se nejen žáci, ale i učitel dozví, jak jej třída vidí a může pak operativně modifikovat své chování.

K tomuto dotazníku nebyly zatím vytvořeny stenové normy, pro snadnější orientaci v získaných datech uvádíme dále tabulku pásma běžných hodnot, které jsme získali od 924 žáků ZŠ a SŠ.

Pásma běžných hodnot

	Supportivita	Defenzivita
Chlapci	16,84 – 30,00	22,76 – 33,46
Dívky	17,16 – 31,06	21,84 – 32,58
Všichni	17,03 – 30,65	22,21 – 32,93

Předložené metody byly vyzkoušeny na velmi početném a pestrém vzorku českých žáků a tam, kde se pro učitele staly běžnou výbavou jeho diagnostického repertoáru, přinášejí velmi použitelné výsledky, prohlubující učitelův vztah k jeho práci, ke třídám, ve kterých učí i k jednotlivým žákům.

Použitá literatura:

- LAŠEK, J. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. Hradec Králové: Gaudeamus 2001. 161 s. ISBN 80-7041-088-4.
- ROSENFELD, L. B. Communication Climate and Copying Mechanisms in the College Classroom. *Communication Education*, 32, April 1983, pp. 167-174.